

Сақтар

Мазмұны

Кіріспе

Негізгі бөлім

- Сақ тайпалары
- Сақтардың саяси тарихы
- Сақтардың шаруашылығы мен қоғамы
- Сақтардың өнері мен мифологиясы

Қорытынды

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

Қосымша

Кіріспе

Б.з.д бірінші мыңжылдықта Орта Азия, Таяу және Орта Шығыс жерлерінде Ассирия мен Мидия мемлекеті құрылады. бғ. Мидия мемлекетінің орнын Ахеменидтер мемлекеті басады. Б.з.д. 530 және 522 жылдар арасында Ахаменид мемлекетінің құрамына Парфия мен Хорезм, Бактрия мен Сақа енеді, ал Орта Азия мен Қазақстан территориясын мекендеген халықтарды Ахаменидтер не жаулап алады, не бағындырады.

Көне деректерге жүгінсек, бактриялықтар, соғдылар мен хорезмдіктердің теріскей жағын “желдей жүйрік атты көшпелі турлар” мекендеген. Парсы деректерінде турлар – сақтар деп аталады, бұл “еңіреген ерлер” деген сөз, ал грек авторларының туындыларында, олар скифтер деген атпен кірген, бұл көшпелілердің екінші аты, бейнесі ретінде айтылып кеткен.

Сақ тайпалары

Гректер мен парсылар скифтер мен сақтар атын айтқанда, бәрінен бұрын туыс тайпалардың сансыз көп одақтарын айтады. Олардың ішіндегі ең көбі массагеттер болған. Геродот олар туралы былай деп жазады: “Бұл халық Аракс (тегі Сырдария) өзенінің арғы бетінде, исседондарға қарсы тұрады... Киетін киімдеріне, тұрмыс салтына қарасақ, скифтерге ұқсайды”.

Көне сына жазуларда сақтардың үш тобы туралы сөз айтылады: парадарайя (теңіздің арғы бетіндегі сақтар), хаомаварга (хаома сусынын жасайтын сақтар), тиграхауд-сақтар (шошақ бөрікті сақтар). Парадарайя сақтары Арал өңірінде, Сырдария мен Қаратеңіздің теріскей жағында өмір сүріп, тіршілік құрған, тиграхауд-сақтары Сырдарияның орта ағысы мен Тянь-Шаньды мекендеген.

М.Қ. Қадырбаев исседондарды Орталық Қазақстан кеңістігіне орналастырады.

М.Қ. Қадырбаев, аорсылар – Оңтүстік Орал өңірін мекендеген савроматтар тайпаларының бірі деп есептейді. Олардың теріскейінде қоныс-өрісін “әртүрлі ағаштар өсетін қалың орман қаптаған” будиндер, ал олардан да әрі теріскей жақта аңшылықпен айналысатын фиссагеттер мен киркилер жайлап қыстаған. “Асқаралы таулар етегін” мекендеген аргиппейлер Орал өңірінің оңтүстік шығысында тіршілік кешкен тәрізді: “Трифтердің (бүркітбасты қанатты арыстан –ежелгі аңыздағы аң) алтын қазынасын қорғайтын” аримасп атты сақ тайпалары Алтайда тұрғанға ұқсайды, себебі сол жерден алтын кендерінің орны табылған.

Сақтардың саяси тарихы

Сақтардың парсылармен соғысы көптен белгілі. Бірқатар деректерде Кирдің сақ патшайымы Томириспен соғысқаны жазылған. Б.з.б. 519-518 жж. сақтарға қарсы Дарий жорық ашқан. Антик авторы Полиэн Дарийдің жер қайысқан қолды бастап, баса-көктеп кіргенін жазады. Бұл жорық сәтсіз аяқталады. Алайда, ақыр соңында Дарий сақтарды бағындырады, оларды алым-салық төлеуге, өз жауынгерлерін парсы соғыстарына қатысу үшін жіберуге көндіреді. Парсы әскерінің құрамына кірген ақтар Мысыр мен Грециядағы соғыстарға қатысады, Фермафоль маңындағы айқаста көзге түсіп, Палатея жанындағы шайқаста өз өнерлерін көрсетеді.

Сақтар тарихының тағы бір беті Александр Македонскийдің жиһангерлік соғысына қарсы күреспен байланысты, ол Ахеменид мемлекетін талқандап, бағындырғаннан кейін Орта Азияны жаулап алуға кіріседі. Б.з.д. 330-327 жж. Александр Македонский Соғданың астанасы Мараканданы басып алып, Сырдарияға қарай беттейді.

Өзеннің қарсы бетінде гректермен айқаса кету үшін қолайлы сәтті күтіп, сақтар қолы жиналып жатты. Сырдария қалаларын алған кезде, “еркек кіндіктілердің бәрін жусатып салып, әйелдер мен балаларды алып кеткен”. Александр бұйрығы бойынша, Сырдария жағасынан Александрия Асхата (Шеткі Александрия) деген қала салынады. Бұл қала жаңа мемлекеттің солтүстік шығыс шебіндегі тірек пункті ретінде салынады. Александр Македонскийдің Яксарт (Сырдария) сыртындағы сақтар тайпаларын қырып, бағындырғысы келген ұмтылыс-талабы сәтсіз аяқталады.

Орта Азия мен Орта Шығыста сақтар бұдан былай маңызды рөл атқара береді. Мәселен, б.з.б. 3ғ.-б.з.д 3ғ аралық тарихына ықпал жасап отырған Парфия мемлекетінің құлауына, Грек-Бактрия патшалығының талқандалуына және Кушан империясының құрылуына ат салысады.

Сақтардың шаруашылығы мен қозамы

Шаруашылығы. Байтақ далану игеру дәуірі, мал шаруашылығының сан алуан түрлерінің жаппай дамып, жетекші салаға айналуы және оның егіншілікпен ұштасу дәуірі сақтармен тығыз байланысты. Бұрынғы заман авторлары сақтар туралы: “Олар әсте егіншілер емес, көшпелілер” деп жазған.

Ұзақ көшетін көшетін көшпелі мал шаруашылығы Батыс Қазақстанға, ішінара Орталық Қазақстанға тән болған. Қысқы мекенжайлар ұзақ тұруға арналмайтын. Көшпелілердің негізгі малы алыс жүріске бейімделген жылқы, түйе, қой болатын. Қысқы тұрақтар үшін жертөлелер мен жартылай жертөлелер салынған. Мұндағы жұрттың бір бөлігі жаз шыға, келер қысқа азық дайындау үшін қыстауда қалып, егіншілікпен айналысқан. Шаруашылықтың осы түрі Шығыс Қазақстан, Жетісу және Батыс Қазақстанның бірқатар аудандарында етек алған.

Шаруашылықтың үшінші түрі- отырықшы шаруашылық. Мұнда халықтың бір бөлігі ұдайы егіншілікпен айналысып, отырықшы болып қалатын. Ал екінші бөлігі жазғы жайлау мен қысқы өрістерге көшіп, қайтып келіп отырған.

Жылқы өсіру сақтар мал шаруашылығының аса маңызды бағытының бірі болған. Орталық Қазақстанда жүргізілген қазу жұмыстарының материалдарынан жылқының екі тұқымы болғаны анықталды. Оның біреуі басы үлкен, аяғы жуан, денесі шомбал жылқы, ал екіншісі – шоқтығы биік бойшаң, сымбатты жылқы, оны қарулы жауынгерлер мінетін болған.

Алтайдағы Пазырық обаларынан табылған 80 ат қалдығының материалдары бойынша жылқының төрт тұқымы белгілі болған.

Көшпелілердің үйге үйренген малының ең маңызды түлігінің бірі – ет пен сүт, жүн мен тері беретін қой болған. Қазбалар нәтижесінде, қазіргі құйрықты қойлар тұқымына жататын қойлар көп табылған.

Сонымен қатар сақтар арпа, тары, бидай еккен.

Кәсіп. Сақ тайпалары арасында металл өндіру және оны өндеу, әсіресе қола құюға байланысты кәсіпшіліктері дамыған. Темір мен мыс, қалайы мен қорғасын, алтын мен күміс өндіру жоғары дәрежеде дамыған. Мәселен, Имантау кен орнында 3 млн. Пұт мыс рудасы, ал Жезқазған мен Успенскден 10 мың және 26 мың пұт руда өндірілген, сонда сол руданың көбісі сақтар заманында өндірілгені анықталды. Сақ зергерлері қоладан қанжарлар, оқ жебелері мен сүңгі ұштарын, аттың қайыс әбзелдерін, әшекейлер мен айна, қазандар мен құрбандық ыдыстарын жасаған.

Сауда. Еуразия далаларын сақтар билеген кезде Батыс пен шығысты, Жерорта теңізі мен Қытайды байланыстырған халықаралық өтпелі сауда басталады. Б.з.д. 1 мыңжылдықтың орта кезінде дала жолы пайда болады. Геродот жазуына қарағанда, дала жолы Қаратеңіз өңірімен жүріп, Дон жағалауына сосын Оңтүстік Орал өңіріндегі савроматтар жерінен Ертіс бойына, одан әрі Алтайдағы аргиппейлер еліне жеткен, содан әрі Моңғолия мен Қытайға қарай кететін болған. Осы жолдың бір бөлігі Қазақстан жерімен өтті.

Сақ қоғамы. Грек-рим тарихшысы Квинт Курций Руф қана сақтарда тәңір иелерге – соқа мен қамыт, жауынгерлерге – сүңгі мен оқ, абызға садақ сияқты сиқырлы сыйлықтар берген деген аңызды айтқан. Осыған сүйене отырып, сақ қоғамында халықтың үш тобы болғанын айта аламыз: жауынгерлер (жауынгердің ежелгі ирандық аты “арбада тұрған”, “ратайштар”); абыздар жігі – олардың танымал белгісі құрбан табақ пен айрықша бас киім болған; “сегізаяқтылар” жігі яғни соқаға жегетін екі өгізі бар жік.

Сақ тайпаларының көсемдері әскери жауынгерледің өкілдері болған. Гректер оларды басилевс – патша деп атаған. Жауынгерлер мен патшалардың белгісі жебелі садақ болған екен. Жебелі садақты баласына әрі мұрагеріне беріп отырған. Сонымен бірге патша көктемгі жер жырту басталарда біріншіборозданы тартқан, дәстүр бойынша ол қойшының ұстазы болып саналған, бұл- оның халықпен тығыз байланысын көрсетеді. Ол халықта барша жіктердің бейнесі болып танылған.

Өнері мен мифологиясы

Сақ өнерінің зерттеушілері, бірінші жағынан, оның Иранның Ахеменид және Бактрияның көркем өнерімен, екінші жағынан Қытайдың Чжоу мен Хань дәуірлері өнерімен тығыз байланыстырады.

Бабажан мекені мен Сурх-Дум ғибадатханасында соңғы жылдары жүргізілген қазбалар Луристан қоласының жаңа нұсқалары: жер бауырлап жатқан қабылан, қойдың басы тәріздес егеутас, бүркіттердің стльдендірілген бастары, бұғы, аттар мен түйелер бейнесін тауып берді.

Тувадағы Аржан обасын қазған кезде – диаметрі 120м, биіктігі 3м орасан зор құбылыс – оба үйіндісінің ағаш конструкциясын тапты. Радиус бойынша орнатылған бөлмелер ішіне ер-тұрмандармен бірге 160 ат қойылыпты. Барлық аттар құла және жирен түсті, яғни патшалар мен абыздар түстеріне сәйкес келеді екен. Оба б.з.д. 8ғ. Тұрғызылған, сақ өнерінің ең ескі үлгісі болып табылады. Соған қарап “аң стилі” Азия даласында туған деп болжам жасауға болады.

Басқа халықтар сияқты сақтар да табиғаттың тылсым күштері – күнге, оның күркіреуіне, найзағайға табынған. Жыртқыш қырандар бейнесі де күн құдайдың символы болған. Сақтар мифологиясында сәйгүлік ат күнмен, отпен байланысты болған.

Сақтардың әлемнің құрылымы жөнінде өзіндік түсінігі болған. Әлемдегі тәртіп үйлесімі – гармония, олардағы бар нәрсенің ұйымдастырушылары Митра, Индира, Варуна секілді құдайлар.

Сақтардың “аң стилі” сақ тайпалары дүниетанымының заңды көрінісі, олардың мифологиялық бейнелеу өнеріне келіп сіңуі, көшпелілер идеологиясын көрсететін айрықша белгілер жүйесі ретінде құрылып қалыптасты.

Мәдени мұра

Есік обасы Алматының шығысында 50 км жерде. 1969-1970 жж. зерттелінді. Іле Алатауы баурайында. Обаның диаметрі 60, биіктігі 6 м. Топырақ үйіндісінің астында екі қабыр - орталықтағы және бүйірдегісі бар. Орталық қабыр тоналған. Бүйірдегісі аман жетті. Жерленген 18 жасар ханзада. Ол киіндіріліп, қару-жарақ таққан күйінде жерленген. Ыдыс-аяқтар, бүйіріне 26 таңбадан тұратын екі жол сөз жазылған күміс тостаған жатыр. Өліктің басына биік былғары қалпақ-дулыға кигізілген, оның сыртына алтын бұтақтарына құстар қонған, сирек ағашты тау бейнеленген. Дулығаның төбесіне тәж ретінде титімдей арқар бейнесін қойған. Марқұмның мойнына ұшы барыс бастарымен безендірілген алтын өңіржиек салынған, құлағына бирюзадан салпыншағы бар сырға тағылыпты. Екі саусағында алтын жүзіктері бар. Белбевінің оң жағына қызыл түсті ағаш қынапты, ұзын сессер ілініпті. Семсер темірден, оралмалы-орам бедері бар сабы имектев. Сол жағына ақинақ-қанжар ілінген. Есік обасының салынған кезі б.з.д. 6 ғ. деп есептеледі. Оны зерттеген археолог К.Ақышев (Курган Иссык. М., 1973г).

Қорытынды

Сақ тайпалары тарихы мен олардың материалдық және рухани мәдениетінің аса маңызды бастау деректері — қорымдар, жартастағы суреттер, сақ бұйымдарының көмбелері. Археологиялық зерттеулері Қазақстанның әртүрлі аймақтарынан сақтардың аса жарқын, байырғы мәдениетін ашуға мүмкіндік берді. Сақ тайпасынан мұраға қалып отырған жәдігерлер қазіргі Тәуелсіз Қазақстанның басты байлығы болып табылады. Себебі, бұл жәдігерлер біздің ата-бабаларымыздың бізге қалдырған өсиеті деп айтсақ қателеспейміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- Қазақстан тарихы очерктері, 2004ж
- Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін). I-том. Алматы, 1996.
- Артықбаев Ж.О. Қазақстан тарихы Атамұра,2008

Қосымша

Сақ тайпалары мекендеген территория аумағы

Парсыларға тұтқынға ұсталған сақтардың Сқунха деген көсемі

АЛТЫН адам, Есік обасы

Пазырық обасынан табылған аттылы сақа кескіні

Тиллә тепеден табылған алтын
әшекейлер

Сақ патшайымы Томирис

Назарларыңызға рахмет!